

МАТЫЎ “НЕВЫМОЎНАГА” І “НЕВІДАВОЧНАГА” Ў ПУНКЦІРАХ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

А. К. Пекач, І. І. Дзюрава, Я. У. Дрэвацень
Ліцэй № 2 (Мінск)

Анатацыя. У артыкуле вызначаецца сутнасць паняццяў “пункцір”; “невядомае”, “невідавочнае” (“невідочнае”); “матыў”; “духоўныя арыенціры”, а таксама раскрываюцца духоўныя арыенціры – складнікі “невыводнага” і “невідавочнага” (“невідочнага”) у пункцірах Алеся Разанава.

Ключавыя словы: пункцір; матыў; “невядомае”; “невідавочнае” (“невідочнае”).

Падобнага да Алеся Разанава ў беларускай літаратуры няма. Ён – творца самабытных, адметных, наватарскіх, арыгінальных, унікальных аўтарскіх жанраў, такіх, як пункціры, квантэмы, версэты, вершаказы, вершасловы, зномы. На нашу думку, самым любімым для паэта з’яўляецца жанр пункціраў. Да гэтага жанру А. Разанаў вяртаецца на працягу жыцця. У 2018 годзе выйшаў зборнік “Такая і гэтакі: талакуе з маланкаю дождж”, у які ўвайшлі пункціры, напісаныя з 1966 па 2017 гады. Як адзначае сам аўтар, “сціслыя, як формулы, і красамоўныя, як малюнкi, яны ў звычайным распознаюць істотнае” [6, с. 279].

У тым жа 2018 годзе асобнай кнігай з’явіліся “Літоўскія пункціры”. Літоўцам цяжка паверыць, што пункціры напісаны не суайчыннікам: аказалася, што А. Разанаў валодае літоўскай мовай і тонка адчувае яе нюансы [2].

Цікавае да беларускай паэзіі, дзякуючы А. Разанаву, высокая і ў Германіі. Кнігу “Гановверскія пункціры” склалі паэтычныя мініяцюры, якія напісаны А. Разанавым падчас яго двухгадовага знаходжання ў Гановеры. А. Вераб’ёва гаворыць: “Гэта цесна спрасаваныя навіны, простыя на першы погляд і, тым не менш, загадкавыя з’явы, якія трэба разгадаць” [1].

Сам А. Разанаў прызнаецца: “Пункціры – іх і чытаць не трэба: зірнуў і прачыталіся; пункціры – іх і пісаць не трэба: яны адшукваюцца самі. Блукаў па не вядомых раней мясцінах, заглябляўся ў раней не вядомыя краявіды, апынаўся сам-насам з выпадкам і імгненнем, і калі раптам нешта звяртала на сябе ўвагу – гэта звяртаў на сябе ўвагу пункцір. Ён тварыўся з уражанняў ды назіранняў і ў тых акалічнасцях апынаўся самым пільным і чуйным спадарожнікам і самым адпаведным жанрам” [5, с. 190]. Гэта “назіранне, думка, вобраз, тое, што заўважылася вакол сябе ў рэчаіснасці, што пастукала ў тваю душу, што блізка падступілася” [3].

Спасцігнуць такія лірычныя тэксты дапамагае матыў. Даследчыца В. Хамякова адзначае, што матыў – “мікрачасцінка тэксту, мінімальная канструктыўная і сэнсавая адзінка, якая мае павышаную семантычную значнасць за кошт шматлікіх паўтораў у тэксце” [8, с. 261]. Матыў – гэта,

найперш, формула перажывання, бо ён суадносіцца з думкамі і пачуццямі аўтара, формула, якая, безумоўна, не валодае завершанасцю і самастойнасцю. Матыў рухае (ад *moveo* – рухаць) эмоцыі ці думкі, вяртае лірычнага героя да ўласнага “я”. Дзякуючы матыву ствараецца цэласнасць і адзінства мастацкага свету лірычнага героя. У лірычных матывах важны не працэс дзеяння, а яго значнасць для таго, хто ўспрымае тэкст, матыву павінен быць напалову рэалізаваным у тэксце, заставацца загадкавым [4].

Такія загадкавыя творы нам найбольш да душы, бо ў іх значны, вагомы падтэкст – унутраны, глыбінны, прыхаваны сэнс, які трэба зразумець самому, паглыбіўшыся ў назіранне над тэкстам, у развагі, у роздум. Сам паэт неаднойчы казаў, што памер “невymoўнага” павінен быць значна большы, чым “выymoўнага”. І. Штэйнер лічыць: “Равновеликим слову может стать только молчание: *тое ж слова, але са знакам мінус. Яго страта, Яго след, Яго адсутнасць*. Молчание (*мовачанне*) – определяющая константа Алеся Рязанова” [9, с. 174].

Што ж такое “невymoўнае” і “невідавочнае” (“невідочнае”)? Глумачальны слоўнік беларускай мовы не фіксуе гэтых лексем, затое зафіксаваны дзеепрыметнік “вымаўлены”, значэнне якога перанакіроўваецца аўтарамі да дзеяслова “вымавіць” – “перадаць голасам гукі, словы сваёй ці чужой мовы; сказаць” [7, т. 1, с. 552], і прыметнік “відочны”, які абазначае тое, што і “відавочны” – “яўны, прыкметны”; “які добра відаць, знаходзіцца на відным месцы” [7, т. 1, с. 488]. Значыць, “невymoўнае” – гэта няказанае, не выказанае голасам, а “невідавочнае” (“невідочнае”) – няяўнае, непрыкметнае, незаўважнае, якога не відаць, – тое, што складае падтэкст твора.

Паняцці “невymoўнае” і “невідавочнае” (“невідочнае”), на нашу думку, у пункцірах А. Разанава маюць сэнсавае нападўненне: можна вызначыць характэрнае, адметнае, устойлівае, універсальнае ў творах паэта. Праз матыву “невymoўнага” і “невідавочнага” (“невідочнага”) раскрываецца не толькі ўласна прыроднае, але і сацыяльнае, духоўна значнае.

Пункціры А. Разанава – гэта жыццёвыя арыенціры, якія дапамагаюць імкнуцца наперад, да вяршынь, дапамагаюць ставіць годныя мэты і дасягаць іх. Мы згаджаемся з паэтам, што высокія мэты заўсёды духоўныя: “...арыенціры – вяршыні, і яны не могуць не быць не духоўнымі, як і сцежкі не могуць не быць не пакручастымі” [5, с. 169].

На пытанне Т. Лозкі “Чым часцей за ўсё заняты вашы думкі” А. Разанаў адказвае: “Жыццё – гэта не толькі тое, што адбываецца і што мы бачым, чуем, разумеем, ці тое, што адбылося і да чаго вяртаемся ў думках. Жыццё – гэта яшчэ і нешта невідавочнае. Думкі як позірккі. Яны не заняты... Проста яны ўмеюць убачыць, чаго не бачаць вочы. І калі вачамі распазнаецца відавочнае, то думкі здольныя распазнаваць і невідавочнае. Дазваляю ім гэта рабіць” [5, с. 168].

У нашай спробе распазнаць тое, што не відаць вачам (вобразы агню, бярозы, каменя, жаўрука, грому, бліскавіцы, рэха, дарогі, восені відавочныя, праз іх адкрываецца разуменне сябе ў вечнасці: *“Сонца зайшло, / а камень / дыхае цеплынёю: / удзячная памяць”* [6, с. 100]), намі намацалася развага пра вечнасць і бясконцасць існавання: *“Думаў аб вечнасці. / Чорна-чырвоны матыль / прыляцеў, / сеў мне на руку, / стаў думаць разам са мною”* [6, с. 34]; пра разуменне свайго месца ў часе: *“Прыходжу і адыходжу: / хвошча / нанова той самы / дождж”* [6, с. 220]; пра зменлівасць сябе дзеля руху наперад, да духоўных вышынь, дзеля руху на “вертыкальным” накірунку: *“Вышэй за сябе!.. / Да неба / ўзятае жаўрук – / спявае”* [6, с. 272]; прыйшло разуменне, што справы нашыя значныя не гукам, а тым, што пасля іх застаецца ў вечнасці, сваім рэхам, сваім водгукам: *“Праз момант і праз век / вяртае рэха, / вяртае рэха слова, / думку, / жэст, / вяртае нас саміх... – / так помсціць рэха”* [6, с. 19].

Мы заўважаем глыбокае ўдумванне А. Разанава і асэнсаванне хвіліны, той хвіліны, якая роўная 60 секундам, а можа, і меншай колькасці секунд (у беларусаў ёсць іншае разуменне гэтага часовага адрэзку): *“Каб дачакацца, / не ханіла хвіліны, / каб назаўсёды расстацца – / ханіла якраз / хвіліны”* [6, с. 11]. Дачакацца, чакаць – дзеянне звычайна доўгае; расстацца – даволі хуткае, нават імгненнае. Калі, каб дачакацца, трэба больш часу, то, зразумела, гэта і болей цяжкая справа. Значыць, і вага гэтага дзеяння значна большая. Расстацца, кінуць кожны зможа, а дачакацца – змогуць не ўсе. Паэт раіць: задумайцеся, можа, не варта ісці лёгкім шляхам, а выбраць іншы і змяніць сябе. Змяніць сябе і быць у большым суладдзі з сабою, быць самім сабою, паважаць сябе. У пункціры *“Спазніўся ўстаць / і спазніўся легчы, / спазніўся пачаць работу / і спазніўся скончыць – / і пачалі мяняцца / месцамі дні і ночы, / вынікі і прычыны, / і я апынуўся насупраць / самога сябе”* [6, с. 23] А. Разанаў перасцерагае ад спазненняў, бо мноства такіх імгненняў, хвілін, аб’яднаўшыся, здольны змяніць наша жыццё не ў лепшы бок. І тады ты перастанеш ладзіць з сабою, страціш сябе.

Нягледзячы на тое, што час у пункцірах А. Разанава хуткаплынны, мы паспяваем спыніцца, засяродзіцца на сабе, на сваёй душы, стаць на ногі, знайсці накірунак і рушыць наперад. Наш шлях у часе, які вядзе ў будучыню. Вывераныя, асэнсаваныя, упэўненыя крокі па гэтым шляху, новыя мэты дазваляць нашаму шляху стаць складнікамі будучыні сусвету; зразумець, што жыццё – гэта рух, пераадоленне, няспынны пошук сябе; усвядоміць, што ўсе адкрыцці ў самім чалавеку, толькі трэба слухацца свайго ўнутранага голасу; што арыентавацца трэба на ідэальнага чалавека, чалавекабога. Вопыт мінулага дапаможа вызначыць сэнс жыцця, які заключаецца ў самаздзяйсненні: чалавек павінен навучыцца *“ўсяму таму лепшаму, на што ён здатны і што самога яго робіць лепшым”* [5, с. 170]. Пачынаць свае крокі трэба з перайначвання на душэўным узроўні, якое выведзе ў сферы, дзе чалавек ужо ніколі не будзе

такім, якім быў учора, дзе ён знойдзе новы змест, метаўзмест, звышсэнс свайго жыцця.

“Невымоўнае” і “невідавочнае” ў пункцірах А. Разанава набывае для нас дастаткова акрэсленыя рысы: гэта наш жыццёвы шлях, гэта наш лёс. Самым страшным і балючым на шляху будзе страта сэнсу, і аўтар перасцерагае нас ад гэтага: *“Блакiт нябёсаў, / луг стракаты / больш не ўзрадуець таго, / хто страціў сэнс. / Бо сэнсу страта – / то, пэўна, страта ўсяго”* [6, с. 13]. Маральным будзе шлях, калі мы ўчытаемся, услушаемся, удумаемся ў сэнс разанаўскіх пункціраў, якія становяцца прыпынкамі (пунктамі) на нашай жыццёвай дарозе. А пункты гэтыя наступныя: спыніцца, засяродзіцца, убачыць, падумаць; прааналізаваць, выбраць, пераадолець, стварыць; рухацца да самаразвіцця, самаўдасканалення, самарэалізацыі. І вельмі важна кожны прыпынак сустракаць і прымаць з радасцю і з удзячнасцю шляху: *“Не спяшайцеся, кіламетры: / я ж яшчэ не прайшоў / гэты шлях / душой”* [6, с. 48].

У некаторых разанаўскіх пункцірах не відаць чалавека, ён далёка, аж на трэцім плане, перадусім прырода. Але каму ж тады выжальвацца: *“«Так доўга цябе не было!..» – / Сцяблінка / выжальваецца лістку”* [6, с. 115]; тачыцца: *“«Дзе мае плёны?!» / Точыцца скрозь / у шчыліны восень”* [6, с. 108]; глыбець позіркам: *“Восень: / глыбее / позірк у азяра”* [6, с. 175]; імкнуцца ўстаць: *“Зімовае сонца: / імкнуцца ўстаць / са снежнай пасцелі / цені”* [6, с. 53]; адбудоўвацца: *“Зіма: / адбудоўваецца сама / капліца”* [6, с. 248]; уздымаць пытанні ўгору: *“Бярэзіна / і без лістоты, / шпакоўня / і без шпака – / пытанні, узнятыя ўгору: / ці не забыўся / пра іх сакавік”* [6, с. 55]; ператрактоўваць краявіды: *“Згортваю карту: / вясна / ператрактоўвае краявіды”* [6, с. 148]; цягнуцца па пацалунак: *“Зазелянела вярба: / з азяра / цягнецца качка – / па пацалунак”* [6, с. 148]; грукаць у браму: *“Можна, адчыніцца?! / Ў браму / грукаем – / я і гром”* [6, с. 203]; быць лёткім, рабіць палёт радзімай: *“Ляцяць – / праз леты... зімы... / о птахі, – / дзень і год... / Ім не зямля радзіма, / радзіма ім палёт”* [6, с. 15]? Думаем, не толькі прыродзе. Вось яно, невымоўнае.

Ніколі не задумваліся, як рухаецца думка, якая яе траекторыя, як мы прыходзім да разумення сябе? А. Разанаў нам падказвае: *“Каб зразумець сябе – / думка / дзеліцца на дзве часткі: / адна становіцца паляўнічым, / другая – уцекачом / і спасцігаецца, / калі гіне”* [6, с. 29]. Цікава: думцы даводзіцца дзяліцца, каб стаць супрацьлеглымі складнікамі, аднаму з якіх трэба загінуць, каб вызваліць месца другому – думцы-адкрыццю. Жыццёвыя назіранні А. Разанава, што зафіксаваны ім у пункцірах – філасофскіх роздумах і асэнсаваннях рэчаіснасці, спрыяюць нашым разважанням над імі і знаходкам у іх жыццёвых высноў, павучанняў, парад, рэцэптаў: *“Калі ўсе згублены ключы, / калі ні шанцу, / анічога – / усё ж ідзі, / любі, / крычы / і пасягай на перамогу* [6, с. 6] ці, напрыклад, *Куды? Адкуль?... – / маўчанне. Не дасць адказу час. / Стаю – і сам пытанне, / іду – і сам адказ”* [6, с. 120].

Такім чынам, з пункціраў А. Разанава мы возьмем энергію, бясконцае святло, у роздумах і асэнсаваннях спасцігнем душою глыбінную сутнасць свайго шляху, навучымся ўсяму лепшаму, самі станем лепшымі, станем сталець духоўна, каб пакінуць пасля сябе ў вечнасці і бясконцасці “рэха” і “водгулле” сваіх спраў. Гэта і ёсць духоўныя арыенціры, духоўныя складнікі паэтавага “невymoўнага” і “невідавочнага”, якія прывядуць нас да самаўдасканалення.

Літаратура

1. Вераб’ёва, А. Паэтычнае слова Алеся Разанава ў еўрапейскім свеце [Электронны рэсурс] / А. Вераб’ёва // Электронная бібліятэка БГУ. – Рэжым доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/165241/1/Воробьева_БГУ_2011.pdf. – Дата доступу: 30.08.2019.
2. Ёнушкайтэ, Б. Алесь Разанаў: галасы з Літвы / Б. Ёнушкайтэ, А. Лапінскене, Э. Ігнатавічус // Літаратурная Беларусь. – 2019. – № 10 (158). – С. 3.
3. Мастацкі свет Алеся Разанава. Пошук паэтам новых жанравых форм [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: mybiblioteka.su/tom2/9-36071.html. – Дата доступу: 02.09.2019.
4. Мотив в литературе. Проблема определения понятия [Электронный ресурс] // Разумное. Доброе. Вечное. – Режим доступа: <https://myfilology.ru/137/motiv-v-literature-problema-opredeleniya-ponyatiya/>. – Дата доступа 14.08.2019.
5. Разанаў, А. Невядомая велічыня. Гутаркі, артыкулы, згадкі / А. Разанаў. – Мінск : Логвінаў, 2017. – 254 с.
6. Разанаў, А. Такая і гэтакі: талакуе з маланкай дождж : пункціры / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 2018. – 280 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа ; пад агульн. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
8. Хомякова, О. Р. Мотив (свойства, функции, типология) / О. Р. Хомякова // Адзінаццатая Танкаўскія чытанні : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 21–22 верас. 2018 г. – Мінск 2018. – С. 261–264.
9. Штейнер, И. День начинается с ночи, а поэзия – с молчания / И. Штейнер // Нёман. – 2019. – № 3. – С. 166–179.